

Nicholas L. Danforth, *Remaking of Republican Turkey: Memory and Modernity since the Fall of the Ottoman Empire*

Cambridge University Press, 2021. 251 sayfa. ISBN: 978-1108833240

BEHLÜL ÖZKAN*

Soğuk Savaş dönemi üzerine emekli büyükelçi Halil Akıncı ile yaptığımız koyu bir sohbet sırasında konu bir ara Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerine geldi. Ankara Batı'nın "sadık bir müttefiki miydi" soruma hiddetlenen deneyimli diplomat, "Köpekler sadık olur. Biz köpek miyiz? Çıkarlarımızı çerçevesinde hareket ettik, sadakat önceliğimiz değildi" cevabını vermişti. Nicholas Danforth'un *Remaking of Republican Turkey: Memory and Modernity since the Fall of the Ottoman Empire* ("Cumhuriyet Türkiye'sinin Yeniden İnşası: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşünden İtibaren Bellek ve Modernite") kitabını okurken, çağdaşlaşma ve Batı'yla ilişkilerin bahsedildiği bölümlerde sıklıkla yukarıdaki anekdotu hatırladım. Kitabın odağında, başlığından öyle anlaşılmasa da esas olarak 1945-1960 arası dönem var. Kitap İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Türkiye'nin Batı ittifakına dâhil olma ve çok partili demokratik sisteme geçiş sürecinde yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşüme odaklanırken, "jeopolitik tasavvurun" belirleyici konumunu analiz ediyor.¹ Jeopolitik tasavvur; bir toplum ve devletin içinde bulunduğu coğrafi mekânla dışarıyı arasında kurduğu ilişki olarak tanımlanabilir. Ancak deterministik değil de inşacı açıdan ele alındığında, içeriye ve dışarıya yönelik tehditlerin ve güvensizliğin nasıl inşa edildiği, bunların milli kimlik ve dış politikayı nasıl etkilediğine bakıyor. Danforth'un kitabı tarihsel arka planı hatırdta tutarak erken Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin jeopolitik tasavvurunu mercek altına alırken bunun günümüze bıraktığı mirasa da değiniyor. Bu tasavvurda Türkiye bir taraftan Batı'yı model alarak çağdaşlaşmaya çalışan, ancak diğer yandan Batı'ya güvenemeyen çelişkili bir ruh hali içinde hareket ediyor.

1945 sonrasında Batı ittifakına dâhil olma ve çok partili demokrasiye geçişte iç ve dış dinamikleri inceleyen kitaba göre, bu iki dinamik arasındaki ilişki varsayılandan çok daha karmaşık ve çelişkili. Diktatör Salazar'ın yönetimindeki Portekiz'in 1948 yılında NATO'nun kurucu üyesi olduğu düşünülürken, Amerikalı yetkililerin İnönü'nün liderliğine dair bir sıkıntılarının olmadığı, çok partili sisteme geçişte dış dinamiklerin özellikle de ABD'nin bırakın baskısını ima yollu bir talebinin bile olmadığı ABD arşivlerine dayalı titiz bir çalışma sonucunda ortaya konmuş. Dahası 1950 seçimleri öncesinde Amerikan dış istihbarat teşkilatı CIA, İnönü'nün "güçlü polis sistemini" kulla-

* Özyeğin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, behlul.ozkan@ozyegin.edu.tr

1 Gertjan Dijkink, *National Identity and Geopolitical Visions* (London: Routledge, 1996).

narak seçimlerden zaferle çıkacağını tahmin etmesine rağmen Amerikalı diplomatları da şaşırta n şekilde tek parti dönemi sandıkta sona eriyor. Benzer şekilde 1950'lerin ortasından itibaren Başbakan Menderes'in otoriterleşme eğilimleri ABD'li diplomatlar tarafından oryantalist bir bakışla "Ortado ğu şartlarında bu kadar demokrasi Türkiye'ye yeter de artar" şeklinde mazur görülüyordu.

Danforth kitabında özellikle Amerikan arşivlerinden ve dönemin Türkçe dergi ve gazetelerinden yararlanmış. Yedi ayrı bölümden oluşan kitapta 1940'larda Amerikalı ve Batılı diplomatların Türkiye'ye yaklaşımı analiz edilirken, emekli diplomat Halil Akıncı'dan yazının başında aktardığım anlayışın o sırada hemen tüm Türk devlet insanlarına hâkim olduğunu görüyorsunuz. Dolayısıyla Türkiye Batı'ya, tek taraflı olarak NATO'ya üye olmak için canını dişine takmış bir ülke görüntüsü kadar, eğer karşılıklı olarak yükümlülükler ve bağlayıcılıkların olmadığı bir ilişki formatında devam edilirse bağlantısız bir dış politikaya kayacağını sinyallerini de veriyor. 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında, tek başına yeterli bir neden değilse de Amerikalı diplomatların Ankara'nın bağlantısız bir dış politikaya kayabileceğine yönelik değerlendirmesi de etkili olmuş.

Danforth'un eserinde dikkat çeken bir diğer nokta ise Türk ordusunun modernleştirilmesinde ABD'nin etkisi. Danforth, Amerikan ordusunun girişimiyle Türk ordusunun farklı birimlerinde kurulan eğitim kurumlarına değiniyor. Buralarda okuyan subayların İngilizce öğrenenleri başta ABD ve Almanya olmak üzere diğer NATO ülkelerine alanlarında ihtisaslaşmaya gidiyor. Dolayısıyla bu eğitimi alan genç subaylarla daha geleneksel kurumlarda yetişmiş üstleri arasında zihniyet farklılığı ortaya çıkıyor. 1950'li yıllarda genç subayların "endoktrinasyonunda" önemli rol oynayan Amerikalı öğretmenlerin en sorunlu bulunduğu alanlardan biri, verilen emirlerin sorgulanmaması ve üst rütbelilere adeta "köle" gibi körü körüne itaat edilmesi. Menderes'in, bu itaat anlayışının kırılması amacıyla eski usulle yetişmiş üst rütbeli generalleri emekliye sevk etmesi Amerikalı generallerin takdirini topluyor.

Kitapta detaylı olarak işlenen bir diğer konu, DP iktidarına damgasını vuran kalkınmacılık anlayışı. Danforth uzun ve detaylı şekilde DP döneminde çağdaşlaşmanın daha fazla yol, köprü, baraj ve traktör olarak kodlandığını, bu kalkınma anlayışının o günden bugüne tüm sağ partiler tarafından miras alındığını aktarıyor. DP iktidara gelir gelmez hızlı kalkınmayla birlikte vatandaşın ayağına hizmet götürme anlayışını etkili şekilde kullanarak, bunu seçim başarısına tahvil ediyor. DP'nin çağdaşlaşmayı kalkınma olarak gören yeni anlayışına rağmen, dönemin Batılı yetkilileri Türkiye'ye sürekli oryantal gözlüklerle bakmakta ısrarlılar. DP iktidarında ülkeyi turizme açma ve gelecek Batılı turistlerin harcayacağı dövizle dış ticaret açığını kapatmak amacıyla bir tanıtım hamlesi başlatılıyor. Türkiye'nin tarihi ve kültürel zenginliğine ağırlık veren tanıtımların Fransız Turizm Bürosu'nun müdürü tarafından Mart 1954'te Türkiye'de yayımlanan *Turizm Alemi* dergisinde eleştirilmesi oryantalist bakış açısının zirvesini oluşturuyor. Müdür, Türklere, Batı'dan daha fazla turist çekmek istiyorlarsa kumarı yasallaştırmalarını, sabaha kadar açık eğlence mekânlarının sayısını artırmalarını ve çıplak şovlara izin vermelerini öğütüyor. Bunlara ilaveten Türkiye'nin daha fazla "oryantal" olmasını istiyor.

Danforth'un vurguladığı bir diğer önemli husus Türkiye'nin modernleşme macerasını anlamak için, İslamcı-Kemalist, gerici-ilerici gibi zıtlıklara çok fazla yaslanmadan bu

sürecin ciddi çelişkiler barındıran oldukça karmaşık bir kulvarda yürüdüğüün farkında olmak. Kitapta buna dair verilen bir örnek 1953 yılında İstanbul'un fetih törenleri ve dönemin muhalefet partisi CHP'nin tutumu. Sağ siyaset tarafından yıllarca Osmanlı mirasını reddetmekle suçlanan CHP, İstanbul'un 500. yıl fetih kutlamalarının şaşalı bir şekilde organize edilmesini talep ediyor. Ancak dönemin DP iktidarı, Kıbrıs sorununun alevlenmesi öncesinde NATO müttefiki Yunanistan'la ilişkileri bozmamak ve Batı'daki imajını korumak için fetih kutlamalarının aşırıya kaçmamasına özen gösteriyor.

Danforth okuyucuyu boğmadan, akıcı bir dille kaleme aldığı kitabında Türkiye'nin çağdaşlaşmasına, bu süreçteki çelişkilere ve yalpalamalara dikkat çeken incelemesinde elinden geldiğince devlet merkezli bakış açısına hapsolmeden kültürel arşiv çalışmasıyla kaynaklarını beslemeye özen göstermiş. Bunu yaparken sıklıkla Ecevit'in 1950'lerde yazdığı makalelere atıf yapması esere zenginlik katmış. Türkiye tarihinin etkili sol siyasetçilerinden Ecevit'in ABD'ye ve demokrasisine hayranlığını 1950'lerde kaleme aldığı yazılarında ısrarla vurgulamasını çarpıcı bir husus olarak not etmek gerekir. Ecevit'in aynı dönem hızlı bir anti-komünist olduğunun da altını çizmek gerekir.

Danforth kitabında "Cumhuriyet Türkiye'sinin Yeniden İnşası" gibi oldukça iddialı bir başlıkla çok geniş bir konuyu, seçici davranarak ve kendi bakış açısından önemli gördüğü noktaları ele alarak inceliyor. Zaten kitabın sonuç bölümünde de tarihin, özellikle de Türkiye'nin yakın tarihinin oldukça netameli konular barındırdığını, bunun üzerine kalem oynatanların kaygan bir zeminde riskli bir iş yaptıklarını vurguluyor. Bu yüzden olsa gerek Türkiye'nin modernleşmesine bakarken kesin yargılar yerine bu serüvenin farklı yönlerini, özellikle de erken Soğuk Savaş dönemini merkeze alarak incelemeyi tercih ediyor. Dolayısıyla kitaba yönelik getirilebilecek en büyük eleştiri olarak, başlıkla içerik arasındaki kapsamın birbiriyle örtüşmemesi gösterilebilir. Erken Soğuk Savaş dönemine dair zengin bir arşiv çalışmasıyla desteklenen Danforth'un kitabı, akademik literatüre önemli bir katkı yapacaktır. Amerikan ve Türk arşivlerinde yapılan titiz bir arşiv çalışması ve toplanan verilerin karşılaştırmalı analizine dayanan bu eser, Türkiye'nin modernleşmesine dair erken Soğuk Savaş döneminin öncesi ve sonrasına dair yapılacak gelecek araştırmalara kaynaklık edecektir.